

6.3. lecke: Descartes etikája (a provizórikus morál)

Descartes etikai tanításából csak a legfontosabbakat emeljük ki.

A tudomány fája és a tökéletes morál

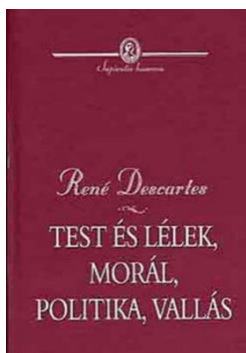
Emlékszünk rá, hogy Descartes legfőbb filozófiai célja az volt, hogy újra megalapozza a tudást, és a szilárd alapokra felhúzza a tudomány épületét. Ezt a törekvését a **fa metaforájával** fejezte ki. Ezek szerint a tudomány alapjai metafizikaiak, a tudomány gerincét a természet tudománya (a fizika) alkotja, majd ebből nőnek ki az alkalmazott tudományok: a mechanika, az orvostudomány, a tökéletes morál.

„Így az egész filozófia egy fához hasonlatos, melynek gyökerei a metafizika, törzse a fizika, és az e törzsből kinövő ágai pedig az összes többi tudomány, melyek a három legalapvetőbbre, ti. az orvostudományra, a mechanikára és az erkölcsstanra, egy olyan legmagasabb és legtökéletesebb erkölcsstanra vezethetők vissza, amely a többi tudomány teljes ismeretét előfeltételezve, a bölcsesség legvégső foka.” Descartes, Pico abbéhoz írott levél, In: Descartes: *A filozófia alapelvei*, előszó, Budapest, Osiris, 1996, ford. Dékány András, 16. oldal.

Az etika szempontjából mélyen elgondolkodtató ez a szöveg: Descartes úgy vélte, hogy ha az ember által elérhető minden igaz tudást a tudomány épületében egységbe foglalunk, akkor eljutunk annak megismeréséhez, hogyan kell helyesen, erkölcsösen, erényesen élni. **Az igaz tudás legmagasabb foka tehát az igaz erkölcs**, a tökéletes morál, amely a teljes bölcsességgel azonos.

Descartes azonban nem írt olyan művet, amelyben a tökéletes morál elveit fejtette volna ki.

Egyes értelmezők Spinoza Etika című művében látják ennek bizonyos megvalósulását, amennyiben Spinoza karteziánus gondolkodó, és bizonyos értelemben Descartes gondolkodását vitte tovább. Ám ezzel szembe lehet szegezni, hogy Spinoza módosította a descartes-i elveket (ezt láttuk fentebb az akarat szabadsága kapcsán is), mégpedig oly mértékben, hogy a spinozai etika nem tekinthető Descartes folytatásának.



Descartes-ot élete végén mégiscsak etikai kérdések foglalkoztatták. Ezt látjuk Erzsébet hercegnővel folytatott levelezésében In: Descartes: *Test és lélek, morál, politika, vallás*, Budapest, Osiris, 2000, valamint *A lélek szenvedélyei* című utolsó művében.

Descartes mégsem dolgozta ki a végleges morált. Sokan teszik fel a kérdést: vajon nem azért van ez, mert a végleges morál a matematikai racionalista formában nem is kidolgozható? Ezt most ne döntsük el itt. Helyette beszéljünk az ún. provizórikus morálról.

A provizórikus morál

A **provizórikus morál** átmeneti, ideiglenes erkölcsi, morális előírásokat, elveket jelent. Descartes ezeket az *Értekezés a módszerről* című művének 3. részében fekteti le.

Feladat:

- Olvassa el Descartes: *Értekezés a módszerről* című művének 3. részét!
- Olvassa el Boros Gábor kommentárját a provizórikus morálról „Ideiglenes erkölcsan” címmel: Descartes: *Értekezés a módszerről*, Budapest, Matúra, 1992, ford. Boros Gábor, 36. oldal.

Miért provizórikus?

Már említettük, hogy Descartes filozófiai programja a tudás általános újra alapozására irányul, és az általános kétely az első lépése. A **kétely** elvezet az első bizonyossághoz (*cogito ergo sum*), majd Isten létének belátásán keresztül metafizikailag megalapozza a módszert. A módszer megalapozása után kezdődhet a tudomány épületének felhúzása, amelynek legfőbb eleme a természet megismerése. A természet evidens megismerése után kezdődhet csak az alkalmazott tudományok feltérképezése, és végül a tökéletes morál megismerése. Ez azonban hosszú folyamat. Ezt Descartes is tudta, és tisztában volt vele, hogy addig is élni kell valahogy. Az élethez ugyanakkor etikai elvekre van szükségünk. Ezeket az elveket még akkor is meg kell állapítani, ha nem tudjuk egyelőre garantálni az igazságukat, mivel még nem jutottunk el odáig az evidens megismerések sorában.

Ehhez kell tehát egy provizórikus (átmeneti) morál vagy etika.

Az átmeneti etikai elvekre még egy oknál fogva szükség van: **az általános kétely nem érintheti az életvezetési elveket**. Descartes tisztában volt azzal, hogy a kétely egy veszélyes fegyver, amely könnyen minden érték megkérdőjelezéséhez vezethet. Ide tartoznak az etikai értékek is. Éppen ezért az etika területét ki akarta venni a kétely köréből. Ezért is szüksége volt egy provizórikus morálra.

Összegezte: a provizórikus morált azért nevezi Descartes átmenetinek, mert egyelőre nem tudja igazolni az ott lefektetett etikai (morális, erkölcsi, életvezetési – ezek most mind ugyanazt jelentik) elvek evidens igazságát. Ezek az elvek csak valószínűek, nem evidens módon igazak, tehát nem tesznek eleget a descartes-i módszer első elvének, amely kimondja: csak evidens módon megismert dolgokat fogadj el igaznak.

Miért észszerű?

A provizórikus morál azért játszik fontos szerepet, mert Descartes egyedül észszerűségi szempontokat vesz figyelembe a kidolgozásakor. A provizórikus morál kidolgozását is megelőzi egyfajta újrakezdés az etika területén, amennyiben Descartes nem a őt megelőző hagyomány keresztény teológiai elvekből kiindulva igyekszik meghatározni a helyes élet alapelveit, hanem **teljes egészében a józan ész belátásaira támaszkodik**. Noha a provizórikus morálba Descartes beemel vallási szempontokat és sztoikus elveket is, az elvek elfogadását mégiscsak a józan ész szempontjai vezérlik.

A négy alapelv

„Az első az volt, hogy engedelmeskedjem hazám törvényeinek és szokásainak, állhatatosan ragaszkodjam ahhoz a valláshoz, amelyre Isten kegyelméből gyermekkorom óta oktattak, minden más dologban pedig a legmérsékeltebb, a szélsőségektől legtávolabb eső véleményekhez tartsam magam, azokhoz, amelyeket a legokosabb emberek tettek magukévá a gyakorlati életben” Descartes: *Értekezés a módszerről*, Budapest, Matúra, 1992, ford. Boros Gábor, 35. oldal.

Az első a szokás elve. Ez egyfajta konformizmus: megfelelni azon erkölcsi elveknek, amelyek az uralkodó társadalomban és vallásban érvényben vannak. Mivel nem tudjuk még önállóan eldönteni, mi a helyes, az ész azt diktálja, hogy kövessük a bevett szokásokat, és azoknak az életvezetését, akik okosak és bölcsességről tesznek bizonyosságot.

„Második vezérelvem az volt, hogy a lehető legszilárdabb és legelhatározottabb legyek cselekedeteimben, s hogy éppoly állhatatosan kövessem a legkétségesebb nézeteket is, ha már egyszer erre elhatároztam magamat, mintha a legbiztosabb volnék.” Descartes: *Értekezés a módszerről*, Budapest, Matúra, 1992, ford. Boros Gábor, 35. oldal.

A második az állhatatosság elve. Descartes hangsúlyozza, hogy a provizórikus morál életvezetési elveinek meghatározása: sötétben tapogatódzás. Erre utal az erdő metafora: ha eltévedtél az erdőbe, akkor válassz egy irányt, és kitartóan kövesd. Ez a legészszerűbb stratégia, hiszen így előbb vagy utóbb kijutsz az erdőből, még ha nem is a legrövidebb úton, Ellenben, ha össze vissza járkálsz, lehet, hogy soha nem jutsz ki onnan. Mivel nem vagyunk evidens tudás birtokában a helyes morális elveket illetően, az egyszer elfogadott elvekhez mindaddig ragaszkodnunk kell, míg meg nem szerezzük ezt a tudást.

„Harmadik vezérelvem az volt, hogy mindig arra törekedjem, hogy inkább magamat győzzem le, mint a sorsot, inkább kívánságaimat változtassam meg, mint a világ rendjét; s egyáltalán ahhoz a hithez szokjam, hogy csakis gondolataink vannak egészen hatalmunkban, úgyhogy ha a külső dolgokra nézve megtettünk mindent, ami tőlünk telt, akkor mindaz, ami hiányzik a sikerhez, számunkra teljesen lehetetlen.” Descartes: *Értekezés a módszerről*, Budapest, Matúra, 1992, ford. Boros Gábor, 38. oldal.

A harmadik a sorshoz való viszony elve. Az emberi élet események sorozata. Bizonyos dolgokat mi választunk, mi cselekszünk, mi alakítunk ki, bizonyos dolgok megtörténnek velünk, és nincsen hatásunk rájuk. A kérdés az, miként viszonyulunk a velünk történő dolgokhoz. Descartes itt azt a régi sztoikus elvet hangsúlyozza, amely szerint meg kell különböztetnünk azt, ami tőlünk függ (hatalmunkban van) és ami nem függ tőlünk. Az emberek ugyanis ezt a megkülönböztetést nem teszik meg, és olyan dolgokat is meg akarnak változtatni, ami nem áll hatalmukban. Ebből pedig nagyon sok csalódás és rossz érzés származik. Descartes szerint (miként a sztoikusok szerint is) csak a gondolataink vannak egészen a hatalmunkban, ezért ezen kell elsősorban változtatni. Az élet eseményeit pedig elfogadással kell kezelni.

„Végül pedig ennek az erkölcsstannak a befejezésekképpen áttekinttem az embereknek ebben az életben űzött különböző foglalkozásait, hogy a legjobbat választhassam.” Descartes: *Értekezés a módszerről*, Budapest, Matúra, 1992, ford. Boros Gábor, 38. oldal.

A negyedik a hivatás elve. A hivatás választása szintén fontos életvezetési elv, hiszen az egész életet meghatározza. Ez is

a tudatos, észszerű választást írja elő, amely előzetes vizsgálódáson alapul. Descartes hivatása: az ész kiművelése, azaz a tudományoknak, a filozófiának szentelt élet. Ez is beleíródik a provizórikus morál perspektívájába: az ész kiművelés azért fontos az életben, hogy a tudományok tökéletesítése által eljussunk a tökéletes morál kidolgozásához, ami a bölcsesség legvégső foka.

A provizórikus moráltól a tökéletes morálig

Mint említettük, Descartes élete végén morális kérdésekkel foglalkozott. Igyekezett a szenvedélyeknek egy racionális elméletét felállítani, aminek végső célja az volt, hogy megmutassa: hogyan tudjuk legyőzni a szenvedélyeket, vagy felhasználni őket az erényes élethez. Az igazi erény Descartes szerint az jó, a helyes, az igazságos észbeli megismeréséből származik. Ha az akaratot egyesítjük az ész helyes megismerésével, akkor elérhetünk az erényes élethez. Ez pedig bizonyos értelemben a tökéletes morál megvalósulása lenne.

Összegzés:

Descartes filozófiai programja egész életét áthatotta. Azt remélte, hogy kidolgozhatja a tökéletes tudomány rendszerét, amelyet majd megkoronáz a tökéletes morál. De jól tudta, hogy ez időigényes vállalkozás. Ezért kellett kidolgozni egy ideiglenes erkölcsant, amely négy racionálisan megválasztott életvezetési elvből áll: a szokás, az állhatatosság, a sorshoz való viszony és a hivatás elvéből.

Kérdések:

Miként vélekedik Descartes a tudomány és a morál kapcsolatáról?

Mi a kapcsolat a provizórikus és a tökéletes morál között?

Milyen kapcsolat van Descartes-nak az akarat szabadságáról vallott felfogása és a provizórikus morál között?

Milyen sztoikus elv köszön vissza Descartes provizórikus moráljában?

Milyen kapcsolat van a szkepszis és a morál között Descartes gondolkodásában?

Milyen szerepet játszik a valószínűség a provizórikus morálban?